

EMBERSÉG A JÖVŐ SODRÁBAN

Kant szerint három nagy kérdés sarkallta évszázadokon át a filozófusokat: mit ismerhetünk meg, mit remélhetünk és mit kell tennünk? Ma úgy látjuk, hogy a königsbergi bölcselő megállapítása alapvető kiegészítésre szorul. Választ keresünk ugyanis arra a bennünket újra és újra nyugtalanító problémára, hogy mi tulajdonképpen az ember. Kant és a német idealizmus nagyjai, Fichte, Hegel és Schelling, a Szellem régióban elmélkedtek az emberről, s e vonatkozásban idegen maradt számukra az antropológia. Napjainkban viszont sokan úgy érzik, hogy maguk a kanti kérdések veszítették el fontosságukat. A megismerés fejlődését egyértelmű derülátással megítélő pozitívizmust és a hatékonyságot legfőbb értéknek tekintő technokráciát egyre kevésbé foglalkoztatja a remény és a kellés. A megfelelő eszköz kiválasztása kiküszöböli — képviselőik szerint — e kategóriák közvetítette erkölcsi problematikát. Iring Fetscher kissé pesszimista (vagy talán realista?) véleményét tolmácsolva, világunk azonban mind tökéletesebb eszközöket bocsát rendelkezésünkre mind kevésbé átgondolt célok szolgálatában. A pozitívizmus és a pragmatizmus nem tette tehát fölöslegessé a Kant sürgette feleleteket, amelyeket viszont nem fogalmazhatunk meg az ember lényegét érintő, változatlanul időszerű válasz nélkül.

Innen az élénk érdeklődés a bölcséleti antropológia iránt. E hiány felismeréséből is fakadnak az antropológia létjogosultságát, szerepét taglaló szenvedélyes viták — mind a marxizmuson belül, mind rajta kívül. Persze, e polémiákat nem csupán s talán nem is elsősorban az említett kérdések vagy a különböző kutatási ágak egymás közti viszonyát rendező kísérletek fűtik. A marxizmuson belül például biztos, hogy az ifjú Marx, a szocialista humanizmus, az emberi lényeg és az elidegenedés körül zajló csatákat csak a dogmatizmus áttörésére és felszámolására irányuló törekvések összefüggésében értelmezhetjük hitelesen. Kétségtelen, hogy az ötvenes évek ideológiai összecsapásainak mély motivációját abban a fordulatban kell keresnünk, amely — éppen a marxi humanizmus jegyében — kínál kivezető utat a társadalmi-eszméi stagnálásból. Az emberre összpontosuló megsokszorozott figyelemben az autonóm, sokoldalú személyiség kibontakozása iránt jelentkező jogos igény, ama gond és kutatás fejeződik ki, hogy megtaláljuk és kidolgozzuk a szabad, önmagát alakító egyéniségnek kedvező humanizáló közösség modelljét.

Mellőzhetetlen tényező a különböző nem marxista nézetekkel, irányzatokkal való szembesítés, s az a jövőös kívánság, hogy e párbeszéd során valósítsuk meg az e téren is szükséges kritikai összegezést, a marxista filozófiai antropológia lemaradásának felszámolására, a XX. század második felében élő emberiséget gyöttrő dilemmák megoldásának jegyében.

A 2000 felé közeledő homo sapiens ugyanis egyre több aggodalommal vizsgálja önmagát. Mind riogatóbbá válnak azok a hangok, amelyek — egy szédületesen fejlődő tudomány és technika eufóriát sugalló ütemében — megkérdőjelezik

a ráció hegemoniájába vetett korlátlan bizalmat (Heidegger). Freud bizonyos tekintetben újra redivivus lett: a marxista gondolkodás sem elégszik meg a róla régebben kimondott sommás elmarasztaló ítéleteivel. Meggondolkoztató, bár erősen vitatható nézetekkel jelentkeznek biológusok és lélekbúvárok (Lorentz, Koestler) az emberben rejlő ősi, romboló ösztönök hatékonyságáról. Egyre gyarapodnak a műszaki és az erkölcsi fejlődés ellentmondását bizonygató elméletek (Jaspers, Toynbee, Szent-Györgyi). A homo faber önelégültsége léket kapott. A leigázott természet és a meghódított távoli égitestek okozta büszkeségét beárnyékolják a mégis megzabolázhatatlan elemi erők csapásai, illetve a megfertőzött, pusztuló környezet ártalmi kiváltotta szorongások.

Mi az élet értelme? Mire való a megfeszített, lázas munka és kutatás? Vajon a termelés és a fogyasztás válik embervoltunk egyedüli meghatározójává a játék, a szépség s az alkotás rovására? A küszöbön álló harmadik évezred távlátában válassza vár a kérdés: mit és kit tekintünk követendő eszménynek? Vállaljuk-e jövőnként a homo ciberneticus? Belenyugodhatunk-e abba, hogy a legtökéletesebb műszaki eszközök birtokában animal laborans-okká (Arendt) torzuljunk? És mihez kezdünk a növekvő szabad idővel?

Mennyi kérdés. Mindegyikben elválaszthatatlanul fonódik össze a múlt, a jelen s a jövő. És mindegyikben ott feszül a jövő talánya. Igen, a holnapok és a holnaputánok perspektívája egyre jobban izgatja az új évtizedbe lépő kortársainkat. Kevés tudományág futott be oly gyors és tüneményes karriert, mint a jövőkutatás. Világszerte hatvan futurológiai központ foglalkozik már a lehetséges jövők felderítésével.

Új divattal, valamilyen kérészéletű kísérlettel van dolgunk? Ernst Blochnak köszönhetjük annak tudatosítását, hogy az embertől elválaszthatatlan az a vágyakozás, amelyben két lényegi vonása ötvöződik egybe: az elégedetlenség és a remény. Az ember, amióta valóban emberré lett, sohasem zárkózott be a jelen szűk bőrtönébe. Mindig megelőzte önmagát és önnön útját. Proféták, váteszek és utópista gondolkodók jövőt idéző látomásaiban gyakran érvényesült együtt a múlt s a jelen bírálata a beteljesülés holnapjának ígéretével. Az utópia — ezek szerint — az ember jellegzetes nembeli megnyilvánulása lenne. Bloch — a keresztény eretnekek, a husziták és albigensek örökségét éltetve — a reményre hivatkozik, amikor a konkrét utópia nélkülözhetetlen társadalmi, emberi szerepét hirdeti. Az utópiának ez a válfaja nem paradoxon, hanem a valóságban rejlő tendenciákra építve, a világ átalakítását hivatott szolgálni.

A mai jövőkutatás tehát nem előzmények nélküli. Ha akarjuk, korszerű változata a konkrét utópiának. Népszerűségét, felfokozott időszerűségét pedig annak köszönheti, hogy napjaink embere a tudatosság magasabb szintjén szembesíti magát többértelmű jövőjével; inkább rendelkezésére is állanak e jövők előrelátásához és formálásához szükséges eszközök. A huszadik század utolsó három évtizedének küszöbén a jövőtervezés és a jövőalakítás a tömegek ügyévé válik. Kikerül rajongó emberbarátok, illetve önös hatalmi csoportok hatásköréből, hogy a demokratizálódó tájékoztatás és a hatékony participáció révén a forradalmi cselekvést ösztönözze.

A tömegekbe hatoló konkrét utópiát az a marxi prométheizmus táplálja, amely merészen anticipálva a fejlődés kitapintható erővonalait, a jövőt a maga meghatározottságában is nyitottnak látja, humanizmusával pedig megakadályozhatja, hogy egy fetiszizált jövő oltárán nemzedékeket áldozzanak.

A jövőjét kutató és alakító lényként tételezett emberről szóló felfogás, valamint eddigi utalásaink az előrelátás antropológiai vonatkozásaira is jelzik már, hogy a prognosztika és a bölseleti embertan szerves egységet alkot. Valóban, a marxi

antropológia szolgáltatja jövőkutatásunk bölcséleti alapját. Ez az antropológia, amely Marx egész életművére támaszkodik (az ontológiát is beleértve) és a marxizmus gondolatvilágát elejétől végig átható humanizmusból merít, végre polgárjogot nyert. Elhallgatnak a szkolasztikus aggályoskodók, akik akárcsak a szociológia létjogosultsága körüli vitában, ez esetben is azzal érveltek, hogy nincs szükség új, önálló kutatási ágra, mert a hagyományos történelmi materializmusban immár több mint száz esztendeje rendelkezésünkre áll az a társadalomelmélet, amely magába foglalja Marx nézeteit az emberről. Igaz, a marxizmus elsősorban társadalmi lényként határozza meg az embert, és sohasem téveszti szem elől az egyén és a közösség dialektikus egységét. Igaz, számunkra az ember problémája főként társadalmi problémaként jelentkezik. Ezt az összefüggést fejezi ki egyébként az ismert marxizmus tétel arról, hogy az ember lényege „a társadalmi viszonyok összessége”. Ennyiben, s csakis ennyiben, a marxizmus tényleg szakított az ember változatlan, örök lényegére hivatkozó elvont antropológiával, legyen az idealista vagy naturalista fogantatású. Ha azonban ezt a fordulatot olyan „cezúráként” értelmezik (Althusser), amely után Marx végérvényesen hátra fordított volna mind a humanizmusának, mind ifjúkori írásai antropológiai érdeklődésének és fogalmainak (például az ember lényege s az elidegenedés kategóriáinak), akkor hangsúlyozottan figyelmeztetnem kell arra, milyen központi helyet foglalnak el a problémák például A tőke legfontosabb elem-munkálataihoz tartozó Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie című marxizmus műben. (A közelmúltban Jorge Semprun bizonyította meggyőzően a Grundrisse alapvető jelentőségét a marxista antropológia szempontjából.) Továbbá, ha a hatodik, Feuerbachról szóló tézisre való hivatkozás csak arra szolgál, hogy parlagi szociologizmussal helyettesítsék az egyént, a személyiséget bonyolult, gazdag totalitásként felfogó marxista embertant, s egy olyan intézményesített rendet igazoljanak, amelyben az egyén teljesen alá van rendelve a csoportnak, akkor nyomatékosan emlékeztetni szeretnék arra, hogy Marx számára a legfőbb cél mindig a szabad személyiség sokoldalú fejlődése maradt. A marxista humanista antropológia nem csupán társadalmi terméknek tekinti az embert, hanem olyan önmagát szüntelenül meghaladó lénynek, aki maga alakítja társadalmi viszonyait, történelmét és — jövőjét.

Az emberformáló munka marxista meghatározásában megtaláljuk az emberrel mint teleologikus lényről, mint új-valóság-teremtő, a még-nem-létezőt előzetesen gondolatilag megfogalmazó — vagyis jövőalakító lényről szóló felfogásunk csiráit, vagy ha úgy tetszik, elméleti alapjait. „A munkafolyamat végén oly eredmény következik be — írja Marx —, amely megkezdésekor a munkás elképzelésében, tehát eszmeileg már megvolt.” Az ember az egyetlen olyan lény, aki célszerű akarattal rendelkezik, aki célra irányuló tevékenységet fejt ki és képzelőerejével előre megtervezi azt, amit a valóságban létrehoz. E képességei különböztetik meg az állatoktól, és szavatolják nem csupán természetmódosító munkásságát, hanem jövőt-anticipáló, a holnapot kigondoló, a holnaputánokat előrelátó és előkészítő praxisát. Milan Kangra és Danko Grlič szerint ez a szélesebb értelemben felfogott emberi gyakorlat sohasem alkudhat meg az adott (természeti vagy társadalmi) helyzettel. Lényegileg viszont nem más, mint maga az alkotás; a természet, a társadalom és önmagunk szüntelen megváltoztatása.

Mai praxisunk — ebben az értelemben — nem törekedhet valamilyen végleges állapot előidézésére. Mindig csak a jövő gyakorlatának vonzásában bontakozik ki. Mai tevékenységünkkel készítjük elő ugyanis a holnapot, amely alapjává, előzményévé lesz a holnaputáninak. A jövő csirái a mában rejlenek. Jövönket, hogy az valóban a mienk lehessen, magunknak kell — itt és most — megálmodnunk, kifürkészünk és mindennapos cselekedeteinkkel megalapoznunk. Így válik e jövő —

a reális szabadságot hordozó gyakorlat gyümölcse — az emberség jellegzetes dimenziójává. Az ember: jövő s lény. Embernek lenni és emberként élni csak a jövő ígésében lehetséges. A jövő felé forduló autentikus ember éppen ezért sohasem mondhat le a jelen kritikájáról. A jövő számára nyitott, a jövő iránt fogékony ember mindig forradalmár volt és mindig forradalmár marad.

•

Korszerű szocialista nemzetiségű tudatunk az új társadalom építésének feltételei között bontakozik. Elsősorban az új valóságot, az új etnikumközi viszonyokat fejezi ki. Nem nélkülözheti azonban sem a múlt birtokbavételét, még kevésbé a jövő alternatíváinak feltárását. Történelmi tudat s a holnap perspektíváinak tudatosítása nélkül elkerülhetetlen lenne ama szűk praktícizmus, amely nem csupán az egyént, hanem minden társadalmi csoportot is fenyeget a hétköznapi nehézségeivel és feladataival való küszködés közepette. E hármas orientáció legkedvezőbb belső összefüggéseinek és arányainak kimunkálása viszont megkülönböztetett figyelmet, felelősségteljes gondot követel.

Ami a történelmi tudatot illeti, nyugodtan állíthatjuk, hogy — főként az utóbbi időben — sok mindent tettünk teljes örökségünk újraértékelésére. Sőt. A különböző évfordulók és más alkalmi megemlékezések gyakorisága egyesekben már-már a telítettség érzetét kelti, szinte maximálisan igénybe veszi újra és újra gerjesztett emlékeztűnket, valahol mégiscsak véges befogadóképességünket.

A kevesebb e tekintetben talán több lenne?

Úgy érzem, a választ nem szabad csupán mennyiségi viszonylatban keresnünk. Nehéz is lenne valamilyen tökéletesebb matematikai számításal vagy szigorúbb rostálással megoldani a dilemmát. Nyilvánvaló, hogy nem mellőzhetünk senkit, aki maradandó érték s akinél feleleteket találhatunk mai gondjainkra. Nem felejtethünk el senkit, aki napjaink kérdéseinek megválaszolásában segíthet.

Csak faggatni kell tudnunk őket.

Nem a centenáriumok, a kerek vagy kevésbé kerek évfordulók száma okoz problémát. Csak a formális, pusztán protokolláris kötelezettségként „kipipázott“ megemlékezések fászsztóak és meddők. Csupán az egykori nagy újítók tömjénező kanonizálása torzulhat a ma s a holnap társadalmi-művelődésbeli kezdeményezéseinek kerékkötőjévé. A múlttal folytatott párbeszédeink azonban tanulságosak és termékenyítőek lesznek mind a jelen szempontjából, mind pedig a jövő távlataiban, ha — többek között — az élő nemzedékek hiteles igényei szerint fogalmazzuk meg őket. Minden generáció megtalálhatja az elődök műveiben és példájában azt, amire égetően szüksége van, amire különös érzékenységgel reagál.

Nem holmi rosszlemkű konjunkturalizmusról van szó. Ezt visszavonhatatlanul felszámoltuk, az örökségünk tényleges értékeivel szemben tanúsított szektás, nemzetietlen közömbösséggel együtt. A fenntartás nélküli elismerés viszont éppoly hamis és ártalmas lehet, mint a szűkkeblű, sommás elutasítás. A maiak dialógusa a tegnapiakkal csak akkor válhat a holnapiak számára is gondolatébresztővé, ha vitát provokál és bírálatra sarkall.

Nem a kritika a kegyeletsértő. Nem a reális értékskálát alkalmazó „demitizálás“ a bomlasztó. A történelmi múlt nagyjai méltó örökösöknek csak azokat tekinthetjük, akik történelmiségében fogják fel életművüket, akik el tudják választani a maga idejében érvényest az idők meghaladta tétélektől s a tévedésektől, hogy híven hagyatékuk lényegéhez, újrafogalmazzák, amit újra kell gondolni, és ott folytassák, ahol ők abbahagyták.

Ebben a felfogásban, az alkotó marxizmus szellemében értelmezetten bizonyul majd sajátos hagyományápolásunk is olyan tényezőnek a romániai magyarság mű-

velődésében, amely sohasem taszít elszigetelődésbe, amely sohasem sekélyesedik a vidékiesség melegágyává és nem készlet múltba menekülésre. Igen, a történelmi memória nélkülözhetetlen tartozéka az önismeretnek. Valamilyen kollektív emlékezetvesztés valóban végzetessé válna. De emeljem ki ismételten, hogy szocialista nemzetiségtudatunk egyoldalú lenne és máris korszerűtlen irányba fejlődne a jövő felé mutató elemek nélkül.

E jövő felé nyitott tudat tekintetében jóelőre el kívánom magam határolni az egykori „kisebbségi sors“-ról vallott nézetek esetleg még kísértő maradványaitól. E tragikus életérzéstől belengett sors tudat, s ennek megfelelő attitűd, amelynek a két világháború között nem egy megtestesítője akadt, éppoly tétkenségre készítő és káros volt, akárcsak a romantikus múltba fordulás. Ha már a múltat idézem a jövőhöz való viszonyulással kapcsolatban, elsősorban a „kisebbségi humánium“ ellentmondásos tradíciójának aktivista, „sorsalakító“ vonulatára hivatkoznék, mint a kritikailag értékesíthető előzményre. Igazi örökségünket azonban e vonatkozásban is e humánium következetes képviselőinek, a romániai magyarság demokratikus erőinek élő hagyományában látom. A MADOSZ és a Korunk szellemiségében, abban a realista, haladó és cselekvő magatartásban, amely a közös múltból kiindulva, a román népet és az együttélő nemzetiségeket összekötő jövőt készítette elő — a Román Kommunista Párt vezette harcban.

A nálunk most kibontakozó marxista alapvetésű prospektív kutatásoknak e jövőt kell — a tudomány eszközeivel — felderíteniük a mai valóság tárgyilagos szociológiai megismerésének alapján, az általános s a saját dialektikájának gondos figyelembevételével.

A prognosztika előrejelzi a lehetséges alternatívákat, a választás viszont ránk vár. A döntés a mi feladatunk, éspedig már a jelenben. Ernest Renan híres meghatározása: „Egy nemzet léte — nap mint nap megismétlődő népszavazás“ nem nyújt ugyan átfogó, tudományos jellegű definíciót a nemzetről, de rátapint az etnikai közösségek létében nagy szerepet játszó szubjektív mozzanatra, a megmaradás s a holnapi kiteljesedés egyik döntő tényezőjére. A mi esetünkben azt a követelményt fejezi ki, hogy a román néppel együtt munkálkodva a közös szocialista jövő építésén, nap mint nap mozdítsuk elő modern nemzetiségi kultúránk jövőt biztosító fejlődését.

GÁLL ERNŐ

Szabó Tamás
fotója